

**PROBLEMATYKA PRZYPISYWANEGO ŚW. TOMASZOWI Z
AKWINU TRAKTATU „DE PROPOSITIONIBUS
MODALIBUS”**

Tradycyjnie przypisywane św. Tomaszowi z Akwinu autorstwo traktatu logicznego *De propositionibus modalibus* jest jednak podważane przez współczesnych badaczy¹. Mimo to, został on wydany przez Komisję Leonińską w 43 tomie *Opera omnia*, w przeciwieństwie do wielu innych – również uznanych za nieautentyczne czy posiadających wątpliwą autentyczność – dzieł, które zawiera wydanie Parmeńskie². Spór o autentyczność traktatu jest tym bardziej zaskakujący, że nawet J. Weisheipl – uznawany za najlepszego biografę Akwinaty – przyjmuje za J.M. Bocheńskim autentyczność tego tekstu, napisanego w tym samym czasie co *De fallacis*: „ten krótki elaborat składający się ze 114 wierszy jest bez wątpienia wyjęty z listu pisanego przez Tomasza do jednego lub kilku szkolnych przyjaciół z uniwersytetu w Neapolu, w okresie gdy był więziony w Roccaseca”³. Dziełko pochodziłoby więc z roku 1244, czemu zdecydowanie zaprzecza A. Walz, sugerujący jednocześnie, że wszystkie dzieła Tomasza dotyczące zagadnień logiki powstały w ostatnim okresie jego życia. Również M. Grabmann wskazuje późniejszą datę: między 1268 – 1272 rokiem⁴.

Pierwodruk: A. Andrzejuk, M. Zembrzuski (red.), *Tomasz z Akwinu – Opuscula*, „Opera Philosophorum Medii Aevi Textus et Studia”, t. 9, fasc. 2, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2011, s. 9-13.

© Michał Zembrzuski

¹ Zob. J.P. Torrell, *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, tłum. A. Kuryś, Kęty-Warszawa 2008, s. 447.

² Listę dzieł o wątpliwej autentyczności i fałszywie przypisywanych św. Tomaszowi znaleźć można w internetowym wydaniu jego dzieł: www.corpusthomicum.com.

³ J. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie myśl i dzieło*, tłum. C. Wesołowski, Poznań 1985, s. 474.

⁴ Por. J. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie myśl i dzieło*, dz. cyt., s. 55. J.M. Bocheński w dużej mierze opierał się na twierdzeniu M. Grabmanna o autentyczności autorstwa Akwinaty oraz powoływał się na jego tekst *Die Werke des hl. Thomas von Aquin* (Münster 1931, s. 307).

Poniższe tłumaczenie tego *opusculum* zostało oparte na mało znanej edycji J.M. Bocheńskiego, który – już po napisaniu *Z historii logiki zdań modalnych*⁵ – w periodyku *Angelicum* wydał krytycznie tekst łaciński razem z bogatym komentarzem, napisanym również po łacinie⁶. Mimo, że argumentacja za autorstwem Akwinaty została odrzucona przez H.F. Dondaine'a⁷, należy przybliżyć edycyjną działalność J.M. Bocheńskiego oraz jego badania nad rozwojem logiki zdań modalnych w starożytności i średniowieczu.

J.M. Bocheński swoją edycję oparł na czterech czternastowiecznych rękopisach konfrontując je z dziełami innych autorów, które dotyczą tej problematyki i również powstały w XIII wieku. Porównanie obejmowało przede wszystkim dzieła Wilhelma z Shyreswood (*Introductio ad logicam*), jego ucznia – Piotra Hiszpana (*Summulae Logicales*) oraz *Summae totius Logicae Aristotelis* i *De natura syllogismorum* jako dzieła nieznanymi autorów. J.M. Bocheński odwoływał się również do Alberta Wielkiego i jego komentarzy do *Perihermeneias* oraz *Liber Priorum Analyticorum*, a także do autorów starożytnych (Arystoteles, Jan Filoponos, Ammoniusz). Poza konfrontacjami *ad extra*, J.M. Bocheński wydobywa z oryginalnych tekstów Tomasza z Akwinu koncepcję modalności i zestawia ją z tą, którą zawiera edytowane dzieło, uznając jednocześnie, że *De propositionibus modalibus* prezentuje „bieżące poglądy na logikę zdań modalnych w XIII wieku”, że stanowi „zwięzły podręcznik podający – szczególnie godny uwagi – poglądy ogólnie przyjęte w tym czasie”⁸.

Wartością tego dzieła jest nie tylko odróżnienie zdań modalnych *de dicto* oraz *de re*, ale także wpisanie zdań modalnych w kwadrat logiczny, odróżnienie rodzajów zdań modalnych i wskazanie ich równoważności. Zdanie modalne w *De propositionibus modalibus* określone jest jako posiadające *modus* (jeden z czterech, gdyż „*verum* – prawdziwe” i „*falsum* – fałszywe” nie są *modi* w znaczeniu ścisłym). W zdaniach modalnych *modus* jako określenie rzeczy (*determinatio rei*) pojawia się w połączeniu podmiotu i orzeczenia i jednocześnie wyraża to połączenie, np.

⁵ J. M. Bocheński, *Z historii logiki zdań modalnych*, Lwów 1938.

⁶ J. M. Bocheński, *Sancti Thomas Aquinatis de modalibus opusculum et doctrina*, „*Angelicum*”, 17 (1940), s. 180-221.

⁷ H.F. Dondaine, *Prefatio*, w: S. Thomas de Aquino, *Opera Omnia iussu Leonis XIII p.m.edita*, t. 43, Roma 1976, s. 387-388.

⁸ J. M. Bocheński, *Z historii logiki zdań modalnych*, Lwów 1938, s. 80-81. J.M. Bocheński badając tekst *De propositionibus modalibus* opracował również koncepcję modalności i zdań modalnych w oryginalnych tekstach św. Tomasza, czyli między innymi różne rozumienia konieczności, możliwości, przygodności. Opracowanie to sprowadza się do wydobywania koncepcji Akwinaty z *Komentarza do Metafizyki* Arystotelesa. Jednak przypisy zawierają odniesienia również do innych tekstów, między innymi *Summa Theologiae* oraz *De veritate*. W „Dodatkach” do edycji znaleźć można także zagadnienie struktury zdań modalnych wyrażających się w opozycji zdań: *absolute* – *ex suppositione*; *necessitate consequentis* – *consequentiae*; *de re* – *de dicto*; *divisa* – *composita*. Zob. J. M. Bocheński, *Sancti Thomas Aquinatis de modalibus opusculum et doctrina*, dz. cyt., s. 207-213. Por. S. L. Uckelman, *Three 13 th-century views of quantified modal logic*, „*Advances in Modal Logic*”, vol 7, 2008, s. 389-391.

„Jest niemożliwe, że Sokrates biega”. Zdania bowiem, w których *modus* określa sam podmiot lub samo orzeczenie nie są modalnymi, np. „biały człowiek biega” czy „Sokrates biega szybko”. Zdaniem autora *De propositionibus modalibus, modi* „prawdziwe” i „fałszywe” dlatego nie wprowadzają zdań modalnych, ponieważ „niczego nie dodają ponad znaczenie zdania oznajmującego (*de inesse*)”⁹. Właściwe *modi* związane ze zdaniem modalnymi będą następujące: „konieczne (*necessarium*)”, „możliwe (*possibile*)”, „niemożliwe (*impossibile*)” i „przygodne (*contingens*)”.

Charakterystyczne dla tego dzieła odróżnienie modalności *de dicto* i *de re*, według J.M. Bocheńskiego, nie koniecznie ma związek ze stwierdzeniem, że zdanie modalne *de dicto* wypowiada modalność o zdaniu, a zdanie *de re* – o samej rzeczy. Przykładem może być zdanie modalne *de re*: „człowiek może biegać”, które znaczy tyle, że w samym człowieku istnieje możliwość do biegania. Takie ujęcie charakterystyczne jest dla *Summa totius Logicae*¹⁰, ale nie dla *De propositionibus modalibus*. Dla tego ostatniego traktatu specyficzne jest to, że w zdaniu modalnym *de dicto*, *modus* znajduje się na zewnątrz wyrażenia (*dictum*), natomiast w zdaniu *de re* – *modus* znajduje się wewnątrz wyrażenia (*dictum*)¹¹. J.M. Bocheński zauważa, że „mamy tu pierwszy raz w historii, o ile nam wiadomo nazwy techniczne dla zdań łącznych i rozłącznych”¹². To rozróżnienie można znaleźć w *Summa Theologiae*, gdzie wykorzystane jest w artykule dotyczącym wiedzy Boga o przygodnych wydarzeniach przyszłych. Zdanie rozpatrywane tam przez Akwinatę brzmi następująco: „konieczne jest, by każdy przedmiot Bożej wiedzy był”¹³. Sprawdzając, czy zdanie to jest fałszywe czy prawdziwe, bierze pod uwagę rozróżnienie zdań modalnych na *de re* (zdanie rozłączne – *divisa*) i *de dicto* (zdanie łączne – *composita*) oraz wskazuje, że może ono mieć dwojakie znaczenie – „Jeżeli to zdanie jest rozumiane jako *de re*, to jest rozłączne i fałszywe i ma takie znaczenie: ‘każda rzecz o której Bóg wie, jest konieczna’. Albo

⁹ *De propositionibus modalibus* 7. „Verum’ autem et ‘falsum’ nihil addunt supra significationes propositionum de inesse”.

¹⁰ *Summa totius Logicae Aristotelis*, tract. 6 cap. 11. „Ad sciendum autem earum quantitatem, notandum quod quaedam sunt propositiones modales de dicto, ut, Socratem currere est necesse; in quibus scilicet dictum subjicitur, et modus praedicatur: et istae sunt vere modales, quia modus hic determinat verbum ratione compositionis, ut supra dictum est. Quaedam autem sunt modales de re, in quibus videlicet modus interponitur dicto, ut, Socratem necesse est currere: non enim modo est sensus, quod hoc dictum sit necessarium, scilicet Socratem currere; sed hujus sensus est, quod in Socrate sit necessitas ad currendum. Et clarius apparet de possibili. Cum enim dicitur, Socratem currere est possibile, sensus est, quod hoc dictum, scilicet Socratem currere, est possibile: sed cum dicitur, Socratem possibile est currere; sensus est quod in Socrate sit possibilitas currendi”.

¹¹ *De propositionibus modalibus* 15-16. „Modalis de dicto est, in qua totum subicitur dictum est modus praedicatur, ut cum dicitur ‘Socratem currere est possibile’. Modalis de re est, quando modus interponitur dicto, ut cum dicitur ‘Socratem possibile est currere’.”

¹² J. M. Bocheński, *Z historii logiki zdań modalnych*, dz. cyt., s. 83. Zdanie łączne to takie, które posiada dwa orzeczenia połączone spójnikiem „i”, rozłączne jest połączone spójnikami „lub”, „albo”.

¹³ *S. Th.* I, q. 14, a. 13, ad 3. „(...) omne scitum a Deo necessarium est esse (...)”.

może być rozumiane jako *de dicto*, i tak jest łączne i prawdziwe, a takie jest jego znaczenia: 'konieczne jest zdanie, że przedmiot Bożej wiedzy jest'"¹⁴. Akwinata jednocześnie stwierdza, że zastosowanie takiego podziału zachodzi tylko w formach które można oddzielić od podmiotu (kolor czarny i czarny kruk). Zdanie „czarne może być białe” jest zdaniem prawdziwym w sensie rozłącznym, ponieważ to, co jest czarne może stać się białe. Jednak zdanie to w sensie łącznym jest fałszywe – sama czerń nie może nigdy stać się bielą. Odnośnie do przedmiotów, w których ich forma nie może zostać oderwana od podmiotu, jest przeciwnie – zdanie: „możliwe jest by, czarny kruk był biały (*corvum nigrum possibile est esse album*)” zarówno w znaczeniu *de re* (rozłącznym) jak i *de dicto* (łącznym) jest fałszywe¹⁵.

W *De propositionibus modalibus*, obok wyraźnego odróżnienia zdań modalnych, zawarty jest również ich kwadrat logiczny – ten sam, który odnaleźć można również u Piotra Hiszpana w *Summulae Logicales*¹⁶. Poza wpisaniem *modi* (*necesse est esse, impossibile est esse, possibile est esse* i *possibile est non esse*) w kwadrat logiczny, autor tego krótkiego *opusculum* przyporządkował im logiczne skróty mnemotechniczne dla łatwiejszego stosowania wyrażonych w kwadracie stosunków między zdaniami. J.M. Bocheński w swojej edycji tekstu zaprezentował najdłuższe możliwe fragmenty włącznie ze skrótami, które – jak sam zauważa – mogły być dopisane przez późniejszych autorów¹⁷.

Ważnym zagadnieniem, które jest niejako konsekwencją prezentowanego ujęcia zdań modalnych jest ich równoważność (*aequipollentia*). Autor *De propositionibus modalibus* opisuje używając krótkich reguł zachodzenie równoważności między zdaniami mającymi to samo znaczenie. Rodzaj wynikania w zdaniach równoważnych zaczerpnięty jest ze stosunków zawartych w kwadracie logicznym i zależy od umieszczenia znaku negacji: 1) przeczenie (*negatio*) umieszczone przed *modo* powoduje równoważenie zdań sprzecznych: „nie jest konieczne, żeby było” i „możliwe jest, żeby nie było”; 2) przeczenie umieszczone przed *dicto* powoduje równoważenie zdań przeciwnych: „konieczne jest, żeby nie było” i „niemożliwe jest, żeby było”; 3) przeczenie umieszczone przed *modo* i *dicto* powoduje równoważenie zdań podporządkowanych: „niekonieczne jest, żeby nie było” i „możliwe jest, żeby było”. Niezwykle

¹⁴ S. Th. I, q. 14, a. 13, ad 3. „Si intelligatur de re, est divisa et falsa, et est sensus, omnis res quam Deus scit, est necessaria. Vel potest intelligi de dicto, et sic est composita et vera; et est sensus, hoc dictum, scitum a Deo esse, est necessarium”.

¹⁵ Por. A. Cieśluk, *'De re' i 'de dicto'*, „Diametros” nr. 22 (grudzień 2009), s. 135-137.

¹⁶ Zob. Piotr Hiszpan, *Traktaty logiczne*, tłum. T. Włodarczyk, PWN, Warszawa 1969, s. 24.

¹⁷ Najdłuższym z dodanych fragmentów jest zdanie 27 z *De propositionibus modalibus*. Zdaniem J. M. Bocheńskiego św. Tomasz nie używa wyrażen z trybu „Barbara” i podobnie jest z trybem „Amabimus”. Zob. J.M. Bocheński, *Z historii logiki zdań modalnych*, dz. cyt., s. 86.

ważną i charakterystyczną konsekwencją równoważności w tym *opusculum* jest twierdzenie, że „przygodne i możliwe to samo oznaczają”¹⁸.

Podsumowując można przywołać uwagę J.M. Bocheńskiego uzasadniającą ważność nauki św. Tomasza o zdaniach modalnych dla jego filozofii i teologii. Bocheński uważa, że bez znajomości Tomaszowej teorii zdań modalnych trudno zrozumieć jego poglądu na temat wszechmocy i przedwiedzy Boga. Dlatego, konkluduje, przypomnienie tej teorii jest czymś odpowiednim¹⁹.

Abstract

Some of medievalists question that the treatise *De modalibus propositionibus* was in fact written by Thomas Aquinas. Apart from this discussion, however, it is agreed that the treatise is a valuable piece of work. It presents the division of the modal propositions into *de re* and *de dicto*, as well as the fourfold division of “necessary”, “possible”, “impossible” and “contingent”. Another important issue considered in *De propositionibus modalibus* is the problem of equivalence of modal propositions. While investigating this problem, the author makes use of the logical square in order to establish the inference relations between modal propositions.

Keywords

Modality, modal propositions, logical square, medieval logic.

¹⁸ *De propositionibus modalibus* 34. „Item sciendum est quod contingens et possibile idem significant”.

¹⁹ Zob. J. M. Bocheński, *Sancti Thomas Aquinatis de modalibus opusculum et doctrina*, dz. cyt., s. 180. „Quanti doctrina S. Thomae de modalibus propositionibus sit pro philosophie eius et theologiae intellectui momenti, nemo est qui ignoret: celebres illas disputationes de Divina motione atque de definibilitate conclusionum theologiarum, stricte cum theoria modalium connexas, recordare sufficit”.